

NARODNI NAZIV HRVATSKOG JEZIKA TIJEKOM HRVATSKE POVIJESTI

Benedikta Zelić-Bučan

I. Najstariji domaći izvori od IX.–XV. stoljeća

O životu hrvatskoga naroda kroz prvih nekoliko stoljeća u novoj domovini znademo posve malo jer su povijesni izvori iz tog razdoblja veoma oskudni. Deveto stoljeće je već mnogo bogatije podacima, imamo i domaćih pisanih izvora, diplomatskih i arheoloških, a i mnogo više podataka u stranih kroničara. Zapadni kroničari, Franci i Mlečani, u početku ne razlikuju Hrvate od slavenskoga mnoštva koje je naselilo Balkanski poluotok, te ih obično nazivaju općim imenom *Slavi*, *Sclavi*, a njihovu zemlju *Slavonia*, *Sclavonia*. Ti su se nazivi kod zapadnih pisaca udomačili, te su prešli i u diplomatske dokumente. Bizantski pisci naprotiv Hrvate dobro razlikuju od njihovih slavenskih susjeda i redovito upotrebljavaju za narod i zemlju narodno ime: *Hrobotoi*, *Hrobotia*.

No nas u ovom slučaju u prvom redu zanimaju domaći izvori, jer je svrha ovog članka prikazati koliko su Hrvati sami tijekom svoje povijesti nazivali svoj jezik svojim narodnim imenom.

Najstariji sačuvani domaći izvori, bilo na hrvatskom ili latinskom jeziku, znadu samo za hrvatsko ime kao oznaku naroda i njegova jezika. Latinski oblik hrvatskog narodnog imena imamo zabilježen već u spomenicima iz IX. st. Ako i izostavimo poznatu ispravu kneza Trpimira od 852. godine, jer bi poneki hrvatski čistunci poradi njene prijeporne diplomatske izvornosti mogli osporiti valjanost njezina svjedočanstva, možemo se ipak sa svom sigurnošću osloniti na kameni natpis kneza Branimira iz Šopotá kod Benkoveca

u kojem je zabilježen njegov vladarski naslov: *dux Croatorum*, a i kameni natpis iz Kapitula kod Knina iz X. st. sačuvao nam je opet isti vladarski naslov: *dux Croatorum*.

Sačuvani pisani spomenici hrvatskoga jezika nešto su mlađi. To je sasvim razumljivo kada se uzme u obzir da je od početka hrvatske političke povijesti diplomatski jezik hrvatskog dvora kao i čitave Zapadne Europe bio latinski, da je do pod kraj IX. st. latinski jezik bio i jedini bogoslužni jezik. Stoga su se na tom jeziku pisale isprave i klesali natpisi na sakralnim spomenicima. Ipak na jednom od najstarijih spomenika hrvatskog jezika, na *Bašćanskoj ploči* s kraja XI. st. ostao nam je uklesan hrvatski oblik imena hrvatskog naroda, i opet u jednom vladarskom naslovu. Tu se spominje Zvonimir kao *kralj hrvatski*. Logično bi bilo stoga pretpostaviti da su i u to najstarije doba svoje povijesti Hrvati sami i svoj jezik nazivali svojim narodnim imenom, jezik hrvatski. No mi se ipak nećemo oslanjati na pretpostavke, ma kako one bile vjerojatne i logične, jer i sačuvana pisana svjedočanstva o nazivu hrvatskog jezika nisu mnogo mlađa od najstarijeg hrvatskim jezikom pisanog svjedočanstva o imenu hrvatskog naroda. Brojne podatke o narodnom imenu hrvatskoga jezika sačuvali su nam najstariji spomenici stare hrvatske glagoljaške književnosti i pismenosti: kronike, zakonici, životi svetaca, časoslovi, psaltiri, misali, razni zapisi, listine kao i privatno-pravni spisi. Navest ćemo samo nekoliko primjera, držeći se, koliko je moguće kronološkog reda.

Koliko je do danas poznato i u znanosti priznato, najstariji od takvih spomenika bio bi *Vinodolski zakon* iz 1288. godine, u kojem se nacionalno ime hrvatskoga jezika spominje dva puta: u gl. 1. i 72. Oba puta autor teksta objašnjava neke riječi u odnosnim glavama. Tako u gl. 1. stoji i ova rečenica: »Žakan ubo ki za biskupom stoi v toi istoi crikvi (zove se *hrvatski* malik, a vlaški macarol), nima imiti od toga istoga keršćenja ne veće bolanač 15 vernez benetačkih«. ¹ A u gl. 72. čitamo: »Jošće niedan posal ni verovan koliko na pravdi, ne buduć roćen, shraneno ako est poslan od dvora, komu poslu se govori *hervatski arsal*«. ²

U *Razvodu istarskom* iz 1325. godine nacionalno ime hrvatskoga jezika spominje se već u samom uvodu, pa zatim mnogo puta tijekom čitava teksta. Razvod istarski pravni je dokumenat o razgraničenju između istarskih općina. Pisan je u tri originala na tri jezika: latinski za akvilejskoga patrijarha, njemački za pazinskoga kneza i hrvatski za istarsku vlastelu i općine. Notar hrvatskog teksta već u uvodu kaže kako su gospoda izabrala tri notara, jednoga latinskoga, drugoga njemačkoga, »a tretoga *hrvackoga* da imamo vsaki na svoi oriinal pisati«. ³ Posao razgraničenja je trajao nekoliko dana. I kako bi koji

¹ Fr. Rački, *Vinodolski zakon* – Monumenta historico-juridica, Zagreb, 1890., str. 6.

² Isto, str. 22.

³ Ivan Kukuljević, *Listine hrvatske* – Monumenta hist.-iuridica, Zagreb, 1863., str. 4.

dio posla završili, prema priloženim ispravama i izjavama vjerodostojnih svjedoka utvrdili mede koje općine, notari bi to zapisali i hrvatski je notar tim zgodama redovito zabilježio i činjenicu, da o svemu tome »i ednoi i drugoi strani pisaše listi jezikom latinskim i *hrvackim* a gospoda sebe shraniše ezikom nemškim«. ⁴ Ovakva formulacija s neznatnim varijantama, ali uvijek spominjući sva tri jezika u kojima su pisane te »listi«, ponavlja se nekoliko puta u tekstu Razvoda. ⁵ Hrvatski original završava izjavom notara: »...i tako esam verno, pravo, po zapovedi pisal, ne priložec ni odložec komu zmutilo pravdu *jazikom hrvackim* kako se uzdrži v oriinali edne i druge strane, po imenu niže pisanih nodari«. ⁶

I najstariji hrvatskim jezikom pisan povijesni spis, tzv. *Hrvatska kronika*, koja nije nikako mlađa od XIV. stoljeća – a koju neki stariji i noviji autori ne bez osnova datiraju mnogo ranije (Mošin u XIII., a Kukuljević u XII. st.), prema nekima bi se moglo zaključiti da je nastala čak u XI. st. i da je to zapravo onaj slavenski ljetopis koji u uvodu latinskoga Ljetopisa spominje pop Dukljanin, ⁷ na nekoliko mjesta nam donosi narodni naziv hrvatskog jezika.

⁴ Isto, str. 4/5.

⁵ Isto, str. 6, 9, 12, 23, 27, 28, 33, 36, 39.

⁶ Isto, str. 40.

⁷ Većina pisaca stavlja postanak Hrvatske kronike u XIV. stoljeće. No neki pisci je ipak datiraju mnogo ranije. Tako Kukuljević u XII., a VI. Mošin u prvu polovicu XIII. st. (Mošin, Ljetopis popa Dukljanina, Zagreb, 1950., str. 53., bilj. 58.) Isto tako se svi pisci slažu u tome da je Hrvatska kronika mlađa od Ljetopisa, da je ona u stvari hrvatski prijevod, ili nešto slobodnija verzija prvih glava tog Ljetopisa, koji se općenito datira u drugu pol. XII. st.

Čitajući rasprave o Ljetopisu i Kronici, meni nikako ne djeluju uvjerljivo argumenti koje autori navode kao potkrepu tvrdnje da je Kronika mlađa od Ljetopisa. Svi oni olako prelaze preko izričite uvodne izjave Dukljanina, da je on to svoje djelo napisao na molbu klera svoje nadbiskupije tako što je preveo iz hrvatskog (slovinskog) i dao mu novije događaje prema pričanju staraca. Umjesto da se niječe vjerodostojnost Dukljaninove tvrdnje i samovoljno postavlja tvrdnja kako je taj slavenski predložak, ako je i postojao, izgubljen, ne bi li bilo vrijedno truda da medievanci političke povijesti, te povjesnici jezika i književnosti zajedničkim trudom preispitaju Dukljaninovu tvrdnju i rezultate Medinijevih istraživanja (Rad JAZU, 273), te da ispituju nije li možda ona Medinijeva »Travunjska kronika« bila upravo onaj slavenski predložak Dukljaninov i nije li se ona ipak sačuvala, doduše ne kao »travunjska«, nego kao kronika kojoj je znanost dala ime »Hrvatska kronika«? Usudujem se (iako znam da li idem bosa u trnje!) iznijeti i neke činjenice koje *bi mogle* (a neka oni ispituju da li zaista *i mogu!*) govoriti za postavljenu hipotezu: 1) Tekst Ljetopisa i Kronike od 1.–23. gl. sadržajno se i tekstualno sasvim podudaraju, osim nekih manjih beznačajnih odstupanja. Prema tome ne može se apriori postavljati tvrdnja da je hrvatski tekst prijevod latinskog, kad može isto tako biti i obrnuto. 2) Budući da Dukljanin izričito tvrdi da je preveo sa »slavenskog« jedno djelo koje bi se latinski moglo nazvati »Regnum Sclavorum«, zašto da mu ne vjerujemo? Kad znamo i to da su latinski pisci izrazе »sclavus« i »Sclavi, Slavi« veoma često upotrebljavali ne da označe općenito Slavene, nego kao sinonim za *hrvatski i Hrvati*, zašto ne bi taj njegov »slavenski« »Regnum Sclavorum« ili »Libellum Gothorum« mogao biti u stvari i »Hrvatska kronika«, djelo o povijesti hrvatskog kraljevstva? Kojeg? U ranom srednjem vijeku je bilo više hrvatskih državica. Upravo Dukljanin u svojem latinskom Ljetopisu govori o Crvenoj Hrvatskoj, a Medini postavlja hipotezu o »travunjskoj« kronici, koja bi bila predložak Ljetopisu. I Travunja je jedna od zemalja Crvene Hrvatske, a naziv »Hrvatska kronika« dali su tom djelu povjesničari prema njenu jeziku i sadržaju. Njen predložak bi mogla biti dakle ta, kako je Medini nazva, »travunjska« kronika. 3) Povjesničari hrvatskog jezika trebali bi izvršiti temeljitu analizu jezika sačuvane »Hrvatske kronike« i ispitati da se u tom rukopisu, koji se sačuvao do početka XVI. st. kada ga je

Tako, kada govori o djelovanju sv. Konstantina-Ćirila, kaže za njega: »I tako sveti muž Konstanc naredi popove i knjigu *harvacku* i istumači iz grčkoga knjigu *harvacku*«. ⁸ Na drugom mjestu piše: »Potom toga četiri dni čitiše stare privileže, ki bihu iz Rima prineseni, tako grčkih kako svih kraljevstvi i gospodstva *jazika hrvackoga*, tako primorsko, kako zagorsko«. ⁹

I u brevijaru popa Mavra iz 1360. g. kaže se za sv. braću da oni »*knjigi hrvatske stlmačiše*«. ¹⁰ U srednjem vijeku među glagoljašima bilo je prošireno i mišljenje da je glagoljicu izmislio sv. Jerolim, pa ga uprav poradi toga glagoljaški pisac i slavi u Jerolimovu životopisu riječima: »Jerolim je naš Dalmatin; on je dika, poštenje i slava i svitla kruna *hrvatskoga jezika*«. ¹¹

Kako su hrvatski glagoljaši prepisivanjem crkvenih obrednih knjiga do XV. st. već sasvim dali negdašnjem književnom starocrkvenoslavenskom jeziku hrvatske narodne osobine, tako da se taj jezik više i nije bitnije razlikovao od narodnog govora, oni su i taj obredni jezik nazivali također hrvatskim imenom. Tako pop Juraj Zubina u svojoj oporuci iz 1437. godine kaže za sebe da je on pop *hrvacke knjige*, ¹² a psaltir Petra Fraščića iz 1463. god. već u samom na-

otkrio Dmine Papalić u nekoj »prastaroj« knjizi, ne nalaze i takvi jezični oblici i leksik koji bi mogli pomaknuti vrijeme postanka kronike unatrag. Meni su kao nestručnjaku na tom području upali u oči u gl. I-20 stari glagolski oblici za 3. l. mn.: pridosta, skupista se, bista, eritosta se i sl. Mislim, naime, kazati da onaj rukopis koji je našao Papalić, i koji se prema jezičnim osobinama stavlja negdje u XIV. stoljeće nikako ne mora biti i prvi rukopis te kronike. Ona je mogla biti dosta starija, prepisivanjem se sadržajno pomalo mijenjati i proširivati (podaci o kralju Zvonimiru), a i jezično doživljavati izmjene. Kada su liturgijske knjige mogle od IX. stoljeća kada su prvi put napisane tzv. starocrkvenoslavenskim jezikom do XIV. stoljeća prepisivanjem doživjeti čistu hrvatsku redakciju, što je u liturgijskim tekstovima znatno teže, mogla je tim lakše doživjeti jezičnu redakciju jedna podrijetlom stara neliturgijska knjiga, kao što je kronika. 4) Hrvatska kronika nema uvodnih Dukljaninovih riječi o postanku. Neki autori tvrde, da ih je prevodio Hrvatske kronike ispustio. Nije li mnogo vjerojatnija i logičnija pretpostavka da autor Hrvatske kronike nije ništa *ispuštao*, nego da tih uvodnih napomena nema iz jednostavnog razloga što je autor Hrvatske kronike pisao *prije Dukljanina*, pa nije mogao stavljati ni ispuštati te Dukljaninove riječi, koje su u Dukljaninovu latinskom prijevodu sasvim na mjestu?

Ovo sam sve iznijela ne s namjerom da iznesem *svoju hipotezu* o postanku Hrvatske kronike, nego sa željom da *pokolebam čvrstoću* dosadanih shvaćanja, jer je sigurnost uvjerenja, pomanjkanje sumnje i vječnog ponovnog preispitivanja brana svake, pa i povijesne znanosti.

⁸ Vl. Mošin, n. dj., str. 49.

⁹ Isto, str. 52.

¹⁰ Vj. Štefanić, Hrvatska pismenost i književnost srednjega vijeka, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1., str. 7.

¹¹ M. Kombol, Povijest hrvatske književnosti do preporoda, II. izd., Zagreb, 1961., str. 33.

¹² Iv. Ostojić, Kako su Hrvati nazivali svoj jezik, KOLO br. 1-2, Zagreb, 1971., str. 99.

Ova moja rasprava bila je napisana i predana uredništvu časopisa JEZIK prije objavljivanja navedene Ostojićeve radnje. Kako se je Ostojić u nav. raspravi negativno osvrnuo i pobio neke moje navode u jednoj mojoj ranijoj radnji: Nekoliko izvornih svjedočanstva o hrvatskom nazivu hrvatskog jezika (KOLO 4/1970), na njegove osnovne zamjerke odgovorila sam u br. 3 KOLA za 1971. kratkom napomenom: »Napomena uz članak Ivana Ostojića: Kako su Hrvati nazivali svoj jezik«, a za ostale uputila čitatelja na ovaj moj članak. No kako je osnovna namjena ove moje rasprave da što iscrpnije dokumentira kontinuiranu i nikada neprekinutu upotrebu narodnog naziva, to sam naknadno, poslije objavljivanja navedene Ostojićeve rasprave svoje ranije sabrane podatke i svjedočanstva proširila još i nekim podacima koje je objavio Ostojić u nav. svojoj raspravi. (Napomena uredništva: Polovicom listopada 1970. zamolili smo autoricu da napiše članak, primili smo ga 24. 1. 71., a kako ga nismo mogli odmah objaviti, ostavili smo autorici mogućnost da ga dopuni.)

slovu nosi hrvatsko ime: *Tumačenje saltira hrvackoga*.¹³ God. 1508. tiskan je u Senju *Korizmenjak* koji protumačiše na *hrvacki* popovi Silvestar Bedričić i Pero Jakovičić, koji se ispričavaju ako prijevod nije najbolji »zač smo rodom Hrvate, naukom latinskim priprosti«. ¹⁴ Kada je biskup modruški Šimun Kozličić Benja osnovao u Rijeci glagoljašku tiskaru, u njoj je među ostalim knjigama tiskan 1531. g. i *Misal hrvacki*. I podatak o tome da se za vrijeme dijecezanskog sabora u Zagrebu 1570. g., koji je sazvao biskup Đuro Drašković, prije saborovanja služila svečana misa *lingua croatica*,¹⁵ svjedoči o tome da se od XV. st. dalje i pohrvaćeni crkveni jezik nazivao također hrvatskim narodnim imenom.

Pod utjecajem brojnih glagoljaških svećenika koji su s narodom bježali ispred turske najezde u sjevernije i sigurnije hrvatske krajeve bila je i glagoljica, to posvećeno pismo hrvatskog bogoslužja, koje je vjekovima već smatrano hrvatskom svetinjom i nacionalnom baštinom, rašireno i dobro poznato i sjeverno od Kupe i Save. Uz već spomenuto svečano bogoslužje za vrijeme crkvenog sabora 1570. g. na hrvatskom jeziku, zanimljiv je i podatak koji saznajemo iz latinskog prijevoda oporuke Jurja Berislavića. Kao što u latinskom prijevodu stoji, tu oporuku izvorno pisanu »*idiomate croatico sive glagolitico*«¹⁶ donijela je Berislavićeva udova u zagrebački kaptol, da joj je prevedu na latinski jezik, što su oni i učinili, a to je dokaz da je barem netko od zagrebačkih kanonika dobro poznao glagoljicu, koja je kaptolskom piscu sinonim za hrvatski jezik, budući da su do tada u južnoj Hrvatskoj gotovo svi spisi hrvatskog jezika bili i pisani glagoljicom, ili još južnije i hrvatskom ćirilicom, običnije zvanom u znanosti bosančicom.

Na temelju navedenih povijesnih dokumenata pisanih hrvatskim jezikom može se sa sigurnošću tvrditi, barem za područje južno od Kupe odakle ovi dokumenti većinom i potječu, da Hrvati za svoj jezik u srednjem vijeku upotrebljavaju isključivo samo narodno ime hrvatsko. Ima iz tog razdoblja i dosta primjera da se za hrvatski jezik uz narodni naziv hrvatski upotrebljavaju kao sinonimi i izrazi: *slavo*, *sclavo*, *illiricum*, *dalmaticum*. Takve nazive upotrebljavaju pretežno stranci, a i domaći učeni krugovi, ali ovi posljednji samo kad ne pišu hrvatskim jezikom, nego talijanski ili latinski. Ja se barem nisam do sada namjerila na takav primjer prije XVI. stoljeća. A Vatroslav Jagić, kojemu se ne može poreći poznavanje starih jezičnih spomenika, a ni pripisati neko posebno hrvatsko »separativističko« raspoloženje, tvrdi da za jezik Hrvata i Srba povijest poznaje samo dva narodna imena: hrvatsko i srpsko, koja da su jamačno bila i jedina u ustima naroda, dok da je državna razjedinjenost uvela pokrajinska imena, a tuđi i domaći svijet pismeni uvede nazive slovinski i ili-

¹³ Iv. Kukuljević, n. dj., str. 93.

¹⁴ M. Komba, n. dj., str. 28.

¹⁵ Iv. Ostojić, n. dj., str. 99.

¹⁶ Iv. Kukuljević, n. dj. str. 249.

rički.¹⁷ To potvrđuje i nedavno objelodanjena opsežna rasprava Ivana Ostojića, u kojoj pisac donosi pravo obilje podataka za sve vrste naziva hrvatskog jezika, no ni on ne navodi ni jedan primjer da bi neki Hrvat svoj jezik prije XVI. stoljeća *kada piše hrvatskim jezikom* nazivao kojim drugim nazivom, osim narodnog imena hrvatskoga. Zanimljiv je u tom smislu primjer Marka Marulića, koji navodi Ostojić. Poznato je općenito da Marulić već u samom naslovu svog hrvatskog epa Judite kaže da je u versih *hrvatski* složena. No kada piše privatno pismo prijatelju Papaliću, govoreći o Hrvatskoj kronici, on u svom pismu latinskim jezikom za tu kroniku, commentariolum, kaže da je »dalmatico idiomate compositum«. ¹⁸ A kada prevodi taj hrvatski tekst na latinski jezik, on izraze: *knjiga hrvatska* prevodi uobičajenim izrazima latinskog jezika za hrvatski jezik: *lingua slava*.¹⁹ Iz primjera koje je naveo o naizmjeničnoj upotrebi naziva hrvatski i dalmatinski kao sinonima za hrvatski jezik i Ostojić zaključuje slično kao i Jagić, »da je naziv za jezik *hrvatski* bio narodni, pučki, a naziv *dalmatinski* da su uveli školovani ljudi u zamjenu za hrvatski, ili da označuje čakavštinu kao dijalekt hrvatskoga jezika«. ²⁰

II. Razjedinjenost narodnog teritorija – raznolikost u nazivima narodnog jezika od XVI. do XVIII. stoljeća

Turska invazija i mletačka okupacija primorskih gradova i većeg dijela hrvatskog obalnog pojasa suzila je teritorij hrvatske države na kraju XVI. st. na same »tužne ostatke ostataka«. Političko ime hrvatsko povlači se tako na krajnji sjeverozapad hrvatskog nacionalnog prostora. U okupiranim područjima pod turskom i mletačkom vlasti počinju prevladavati geografska pokrajinska imena. Tako se pod turskom vlasti ime Bosne širilo najprije na sav hrvatski teritorij okupiran od Turaka, da se u XVIII. stoljeću ustali na kraj južno od Save i približno istočno od Une, tj. na onaj dio turske Bosne koji je ostao u turskoj vlasti sve do austrijske okupacije 1878. godine. Ipak je u diplomatskim dokumentima kao i u ustima naroda naziv »Turska Hrvatska« za područje zapadno od donje Bosne i Vrbasa sve do austrougarske okupacije turske Bosne i Hercegovine podsjećao na to da je narod bio svjestan činjenice da su ti krajevi prije turske invazije bili sastavni dijelovi hrvatske države.

U isto vrijeme na jugu Hrvatske, u doba mletačko-turskih ratova od XVI.–XVIII. stoljeća (Ciparski, Kandijski, Morejski rat), u kojima su ratovali domaći dobrovoljci kao glavna mletačka vojna snaga, širila se mletačka vlast, a s njom i pokrajinski naziv Dalmacija na sav hrvatski prostor osvojen od Turaka, sve do planinskog lanca Dinare. Najzapadniji dio hrvatskog etničkog prostora, poluotok Istra, iako je od najranijeg srednjeg vijeka naseljen hrvatskim živ-

¹⁷ V. Jagić, *Iz prošlosti hrvatskoga jezika, Pet stoljeća...*, knj. 43., str. 47.

¹⁸ I. Ostojić, m. dj., str. 94.

¹⁹ Isto, str. 99.

²⁰ Isto, str. 96.

ljem, na kojem je u srednjem vijeku cvjetala hrvatska glagoljaška književnost, osim svog najistočnijeg dijela istočno od rječice Raše, nije nikada do oslobođenja u drugom svjetskom ratu ni pripadao u opseg hrvatske države i bio je vjekovima razdijeljen između mletačke republike i austrijskih velikaša. Na krajnjem jugu Hrvatske, uklještena između mletačkih posjeda u Dalmaciji i Boke kotorske (Albania veneta), rastavljena od državne hrvatske matice koja se povukla daleko na sjever prostranstvom turske Bosne i Hercegovine, živjela je još slobodna, ali odsječena dubrovačka republika.

I neosvojena Hrvatska bila je nutarnjom upravno-političkom podjelom raskinuta na dva dijela: Vojnu krajinu i Provincijal ili tzv. Bansku Hrvatsku.

Ova posvemašnja teritorijalna rascjepkanost Hrvatske činila je da je u otrgnutim dijelovima po malo počela blijedjeti svijest o hrvatskom nacionalnom jedinstvu, te se kod pojedinih hrvatskih pisaca iz tog vremena počinju javljati i lokalna, pokrajinska imena kao oznaka narodnosti i jezika: *dalmatinski*, *bošnjački*, *slavonski*, *dubrovački*. Uz to franjevci u XVII. stoljeću uz ranije u književnim krugovima već uobičajeni naziv *slovinski* kao oznaku za hrvatski jezik, pa i narodnost prenose iz Rima (Propaganda fide) i potpuno knjiški naziv *ilirički* kao bukvalan prevod latinskog oblika: *lingua illyrica*. No kako je osnovna svrha ove rasprave da pokaže neprekinuti povijesni slijed upotrebe narodnog naziva hrvatskog jezika i objasni povijesne uzroke odstupanja od te prakse, to se neću zadržavati na dokumentaciji takvih primjera pokrajinskih naziva, koji su domaći hrvatski pisci upotrebljavali bilo u spisima hrvatskog ili nekog drugog jezika, najčešće latinskog i talijanskog.²¹

Ipak ni u ovo vrijeme potpune rascjepkanosti hrvatskog državnog i etničkog područja nije ni u tim perifernim ili otuđenim krajevima nikada potpuno izbljedjela svijest o pripadnosti hrvatskoj nacionalnoj zajednici. Dapače, ta svijest je, kao što pokazuju neki primjeri, bila začuđujuće živa. U to vrijeme ne samo da cvjeta hrvatska umjetnička književnost u svim hrvatskim krajevima, nego i iz svih hrvatskih krajeva, bez obzira da li su u sastavu još slobodne hrvatske države ili pod tuđinskom vlašću, imamo i obilje dokaza kako su hrvatski književnici bili duboko svjesni svoje pripadnosti hrvatskoj nacionalnoj zajednici, te i svoj materinski jezik uz knjiške ili pokrajinske nazive veoma često nazivaju i njegovim narodnim imenom hrvatskim. Nemoguće je sve takve primjere navesti, no kao dokaz i ilustracija za ovu tvrdnju bit će dovoljni i poneki primjeri koje sam našla u pregledima starije hrvatske književnosti, kao

²¹ U ovoj svojoj raspravi ograničila sam se na to da samo povijesno objasnim efemernu upotrebu i drugih raznih naziva kao sinonima za narodni naziv hrvatskog jezika, a dokumentaciju sam usredotočila na ilustriranje činjenice o neprekidnoj i posvudašnjoj, tj. na čitavu hrvatskom jezičnom području, upotrebi narodnog naziva hrvatskog jezika, te u ovoj raspravi i ne donosim, nego mjestimično dokumentaciju o tim drugim nazivima. Stoga one čitatelje, koje posebno zanimaju upravo ti drugačiji nazivi upućujem na nav. Ostojićevu raspravu, koja donosi obilnu dokumentaciju kako o hrvatskom narodnom, tako i o svim drugim sinonimima za taj naziv.

i u izdanjima starijih hrvatskih pisaca, posebno u ediciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«. Dobri poznavaoči starije hrvatske književnosti mogli bi me u tome dakako obilatno dopuniti.

Započet ću nizanje svjedočanstava hrvatskih književnika o upotrebi nacionalnog imena za hrvatski jezik od Dubrovnika, koji je poslije Istre od svih hrvatskih krajeva bio najdulje odijeljen od zajedništva s ostalim hrvatskim etničkim i državnim područjem, i u kojem je upravo izraz »slovinski« bio najranije udomaćen kao sinonim za hrvatski jezik.

NIKOLA NALJEŠKOVIĆ (oko 1500.–1587.) u svojim poslanicama raznim hrvatskim književnicima pokazuje živu svijest o hrvatskom nacionalnom jedinstvu usprkos političke podvojenosti. Tako on u poslanici Korčulaninu Ivanu Vidalija 1564. g. slavi Vidalija kao čovjeka o kojem »*sav narod Hrvata* vapije i viče« da je »kruna od zlata kojom se svi diče«,²² dok poslanicu hvarskom vlastelinu Hortenziju Bartučeviću započinje riječima: »Hortense pošteni, slavo svih Hrvata«. ²³ Isti Nalješković u pjesmi *Guti gospodina Petra Hektorovića* pošto je opjevao Hektorovićeve vrline, obraća se bolesti koja je napala pjesnika (guta) molbom: »Molim te togaj rad, nemoj svi Hrvati da na te plaču sad, hotjey ga perjati«. ²⁴ DOMINKO ZLATARIĆ (1558.–1613.) bio je prvi značajniji hrvatski prevodilac. On je preveo više klasičnih djela ili kako on sam kaže: »iz veće tuđijeh jezika u *hrvatski izložene*«. ⁵² Prijevod *Elektre* posvetio je knezu Jurju Zrinskomu, sinu sigetskog junaka, i u toj posveti kaže da je velikom nasladom učinio »*Hrvačku* Grkinju Elektru«. ^{25a} Knez Zrinski mu je ljubaznim pismom zahvalio na toj posveti kao i na tome što je njegov rođak Petar Šubić Peranski bio u Dubrovniku lijepo primljen. ²⁶ To je bilo doba najtužnije hrvatske povijesti, krajem XVI. stoljeća, kada je Hrvatska bila spala na »tužne ostatke ostataka«, a ipak vidimo da su postojali ne samo svijest o zajedničkoj nacionalnoj pripadnosti, nego i osobne veze između krajnjega hrvatskog sjevera i juga. MAVRO VETRANOVIĆ (1483.–1576.) ne može ostati miran kod sve jačeg turskog prodiranja u Hrvatsku i propadanje stare hrvatske slave, pa u *Tužbi grada Budima* tuži: »Sad nije Kosova, sad nije Krbave, ni polja ravnoga, ni *hrvatske slave*«, a u *Pjesanci slavi carevoj* vapije: »O slavni Hrvati, i vas li ognjen zmaj do traga pomlati i dâ vam plačni vaj«! ²⁷ Vetranović i svoj jezik naziva hrvatskim narodnim imenom. U poslanici pjesniku Petru Hektoroviću 1539. g. želi pjesniku slavu nadaleko, »a navlaš kud *jezik hrvatski* prohodi«. ²⁸

²² Pet stoljeća . . . , knj. 5., str. 463.

²³ Isto, knj. 9., str. 46.

²⁴ Isto, str. 47.

²⁵ Isto, knj. 5., str. 396.

^{25a} Na istom mj.

²⁶ M. Kombol, n. dj., str. 185.

²⁷ Isto, str. 115.

²⁸ Isto, str. 121.

Ne bi trebalo posebno ni spominjati, jer je općenito poznato da je u svojim hrvatskim djelima otac hrvatske umjetničke književnosti Splitsanin MARCO MARULIĆ (1450.–1524.) svoj jezik nazivao narodnim imenom hrvatskim kao što stoji i u naslovu u njegovu epskom spjevu »Istoria Sfete udouice Iudit u uersih *haruacchi* slosena«. A nešto mlađi JEROLIM KALETIĆ, koji je Hrvatsku kroniku prepisao latinicom, naziva hrvatskim pismo kojim je ta kronika bila napisana.^{28a}

Hvaranin HANIBAL LUCIĆ (1485.–1553.) posvećuje svoj prijevod Ovidijeve pjesme *Paris Eleni* Jerolimu Martinčiću i u posveti kaže kako »istu knjigu z latinske odiće svukavši u našu *harvacku* nikoliko jur vrimena bih priobukal«. ²⁹ Njegov sugrađanin HORTENZIJ BARTUČEVIĆ (1516.–1578.) kojega je Dubrovčanin Nalješković slavio kao diku svih Hrvata, u poslanici Bernardinu Karnarutiću, hvaleći njegov spjev »Vazetje Sigeta grada« kaže: »A Sigetom si steć hotil zlatnu krunu, kom će Harvati već časni bit na punu«. ³⁰

Korčulanin IVAN VIDALI (1500.–1587.) – kojemu je Dubrovčanin Nalješković, kao što smo već vidjeli također pisao poslanice i slavio ga kao čovjeka kojim se svi Hrvati diče – odvrća poslanicom Nalješkoviću u kojoj ga zove »*hrvatskoga* diko i slavo jezika«, ³¹ a i grad Dubrovnik slavi kao »krunu svih hrvatskih gradov«. ³²

Zadranin PETAR ZORANIĆ (1508.–1569.?) posvećuje svoje *Planine* svom hrvatskom narodu i ninskom kanoniku Matiju Matijeviću ili kako on doslovno kaže: »Hrvatom i Vašoj milosti, ki znam da dobar bašćinae i Hrvatini poštovan jeste«. ³³ U XX. glavi »Planina« opisuje kako se vila Hrvatica tuži na »nepomnju i nehaj *jazika hrvacoga*«, jer ona dobro znade da »Hrvat kojih ne jedan ali dva, da mnozi mudri i naučeni jesu ki sebe i jazik svoj zadovoljno pohvaliti, proslaviti i naresiti umili bi, da vidi mi se da se manom pače li sobom sramuju i stide«. ³⁴ Zoranićev sugrađanin JURAJ BARAKOVIĆ (1543.–1628.), iako je svoj spjev nazvao knjiškim nazivom *Vila Slovinka*, u njemu pjeva o povijesti i stradanju svog hrvatskog naroda. Njemu je dapače vila ispričala i povijest njegova roda, pa i to kako njegova pradjeda Bartula »ljudjaše (tj. činjaše čovjekom, nap. B. Z. B.) perje i klobuk hrvatski«. ³⁵

Iz istoga tog vremena, tj. iz XVI. stoljeća imamo dosta svjedočanstava kako i hrvatski protestantski pisci, koji se nisu bavili književnim i prevodilačkim radom iz književnoumjetničkih, nego iz praktičnih pobuda, jezik svojega naroda nazivaju njegovim narodnim imenom hrvatskim. Želeći reforma-

^{28a} VI. Mošin, n. dj., str. 68.

²⁹ Pet stoljeća . . . , knj. 7., str. 133.

³⁰ Isto, knj. 5., str. 462.

³¹ Isto, str. 463.

³² Isto, str. 464.

³³ Isto, knj. 8., str. 36.

³⁴ Isto, str. 156.

³⁵ Isto, str. 216.

torske ideje proširiti što više u svoj narod, u što šire narodne slojeve, oni pišu narodnim jezikom, kada se svuda po Europi, pa i u Hrvatskoj ističu humanistički pisci, koji rasprave pišu na općem jeziku europske civilizacije, na latinskom. Iznimku čini najučeniji među njima *Matija Vlačić*, koji je bio protestantski teoretičar europskog dometa, pa je pisao za učenu Europu latinskim jezikom. Poradi toga on u svojim spisima, za oznaku svoje narodnosti i jezika, kada ih spominje, i upotrebljava latinski izraz *Illyricus*. No njegovi manje učeni sunarodnjaci i istomišljenici *ANTUN DALMATIN* i *STJEPAN KONZUL*, koji pišu i prevode dijelove Sv. pisma na hrvatski jezik za hrvatski puk, taj jezik nazivaju hrvatskim narodnim imenom. Tako oni u jednoj publikaciji kažu da ih je Božja providnost dovela u njemačku zemlju gdje su upoznali istinu, te sada hoće da je »*hrvatskim jezikom* mej vnoge narode na široko rasplodimo«. ³⁶ Njihovo izdanje »*Vsih prorokov stumačenje hrvatsko*« nosi narodno ime jezika već u samom naslovu. Na naslovnoj strani njihova prijevoda *Brenzove Postile* »*Parvi del postile Evanyeliov . . .*« (1568. g.) stoji također da su evanđelja i *Postile* »*potle na Harvaczki yazik iz Latinsskoga ver- no obracheni i stumatseni*«. To isto stoji i na drugom dijelu prijevoda *Brenzove postile* »*Drugi del postile . . .*«, da je »*potli na Harvaczki yazik*« po Antunu i Stjepanu Istrijaninu istumačena. Oba dijela su bila namijenjena Hrvatima naseljenim tada već u Gradišću u Austriji. Kada smo već kod gradišćanskih Hrvata, spomenimo odmah i neke druge njihove knjige pisane hrvatskim jezikom iz kojih se vidi ne samo da su oni u novoj domovini čuvali i do danas sačuvali svoj materinski jezik, nego i to, da su ga neprestano zvali samo njegovim narodnim imenom hrvatskim. Počnimo jednom od najstarijih »*Dusevne peszne, psalmi ter hvale vzdania diacke, od bogaboiechih vchenim musi v nimskom i nikoliko vugerszkom jaziku szpravne a sada pak u Hervatzki jazik preobrnute po Gerguru Pythiracusu alit hervatzki Mekinichiu*«, Sv. Križ, 1611., pa preko prve knjige svjetovnog sadržaja (tj. osim bogoslužnih knjiga i molitvenika), »*Csetvero-versztni duhovni Persztan . . . na veliku dussnu hassan svem Hervatzkomu narodu darovan od p. Eberharda Maria Kragela, Sopronj, 1763. g., pa do školskih početnica, slovnica i drugih školskih knjiga iz XIX. i XX. stoljeća koje sve u naslovu hrvatski jezik imenuju samo njegovim narodnim imenom hrvatskim*«. ³⁷

U ovo nadasve teško doba naše povijesti hrvatski pisci pokušavaju učiniti ono za što nisu imali dovoljno snage hrvatsko oružje i politika: nadvladati duhovnu razjedinjenost i malodušje, kao posljedice posvemašnje teritorijalne rascjepkanosti.

³⁶ Zvane Črnja, *Kulturna historija Hrvatske*, Zagreb, 1965., str. 297.

³⁷ Sve što se odnosi na knjige i izdanja za Gradišćanske Hrvate i od njih samih, vidjela sam i pribilježila na izložbi gradišćanskih Hrvata u Splitu u proljeće 1971. godine.

Franjevac fra ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ (1704.–1769.) želio je isti cilj, pouzdanje u svom narodu, probuditi na drugi način. On se ne obraća učenim krugovima, niti se poziva na problematičnu uzajamnost i solidarnost slavenske braće, on za seoski puk, za težake i pastire, piše junačke pjesme o »slovinskim« junacima da u najširim slojevima svojeg naroda razbudi samosvijest i samopouzdanje, držeći se narodne poslovice: Uzdam se u se i u svoje kljuse! On je to i postigao, jer je njegov *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* ušao u svaku seljačku kuću, iz njega se recitalo i pjevalo uz svako seljačko ognjište, te je ta narodu tako prisna knjiga već u XVIII. st. doživjela nekoliko izdanja, što je inače velika rijetkost za naše ondašnje prilike. No upravo ta velika popularnost Kačićeva *Razgovora* imala je i jedan negativan učinak, jer je preko njega ime *slovinsko* iz književnosti ušlo u narod kao oznaka naroda i njegova jezika. Isto tako negativan učinak imala je među učenim krugovima i velika popularnost Orbinijeva djela *Il Regno degli Slavi*. Posljedice Orbinijeva djela bile su još dalekosežnije. Sve do vremena iliraca nije u hrvatskoj historiografiji bila prevladana njegova zabluda o slavenstvu starih Ilira, pa je i to bio jedan od poticaja da su hrvatski preporoditelji u prvoj polovici XIX. st. budili hrvatski narod povijesno potpuno promašenim imenom ilirskim.

Ipak i tada, kada se uz stariji knjiški naziv *slovinski* javlja u književnosti i jedan novi, potpuno nenarodni naziv *ilirski*, *ilirički*, a onaj prvi iz književnosti prelazi i u narod, kada se mjestimično javljaju i pokrajinska imena kao nazivi pojedinih narječja i govora, narodni naziv hrvatski za jezik hrvatskog naroda živi i dalje ne samo u seljačkom puku nego i kod književnika, o čemu dovoljno primjera možemo naći još i u XVIII. stoljeću.

Opće je poznato da je hrvatski ban i mučenik PETAR ZRINSKI (1621.–1671.) prepjevao »na *hrvacki naš jezik*« djelo svojega brata Nikole o sigetskoj bici pod naslovom *Adrianskoga mora Sirena* i da je taj svoj pjesnički rad posvetio »virnim i vridnim junakom, vse hrvatske i primorske Krajine hrabrenim vitezovom«. Svijest da su oni u Sigetu zapravo vojevali za obranu Hrvatske provlači se na više mjesta kroz spjev. Nikolu i njegove junake naziva »obrambom hrvatskom«, a junak Radovan boreći se s Turcima kliče: »Ja sam pak Hrvatom, nî mi tajno ime«³⁸ itd. I njegov romantični mladi šurjak knez KRSTO FRANKOPAN (1643.–1671.) junak, mučenik i pjesnik u zbirci pjesama *Junačke dijačke* pjeva o hrvatskim junacima pa tu nalazimo i ove stihove: »Bisno jaše *Horvatjanin* junak priko polja viteškoga konja«;³⁹ Petrova žena, a Kristina sestra, banica i mučenica KATARINA ZRINSKA (1625.–1673.) prevela je iz nimškoga na *hrvatski jezik* svoj molitvenik *Putni tovaruš*.

Fra FILIP GRABOVAC (1697.–1748.) već u samom naslovu svojeg djela *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (1747. g.) imenuje

³⁸ M. Komhol, n. dj., str. 274.

³⁹ Isto, str. 277.

svoj jezik njegovim narodnim imenom uz knjiški naziv ilirski, čime bjelodano pokazuje da su ta dva naziva samo sinonimi. Iste godine napisao je franjevac fra JOSIP BANOVAČ iz okolice Skradina svoja *Pripovijdanja* za koja kaže da su složena »u dični *hrvatski jezik*«,⁴⁰ a u predgovoru knjizi *Predike* (1759. g.) kaže »svojoj miloj braći Hrvacanima« da te predike piše za one koji ne razumiju druge knjige izvan »u svoj *hrvatski jezik*«. ⁴¹ Te godine objavio je i Dubrovčanin fra BERNARDIN PAVLOVIĆ u Mlecima knjižicu *Pripravljane za dostojno reći sv. misu . . .* u kojoj dalje u naslovu stoji da je pisana *hrvatskim jezikom*, a u predgovoru ponavlja da je to djelce pomoću Božjom preveo na *harvatski jezik*.⁴² I učeni svećenik splitske prvostolne crkve ANGELO DELLA COSTA u svom *Zakonu crikovnom* (1788. g.) hrvatski jezik opetovano naziva njegovim narodnim imenom.⁴³ Tako isto i učeni franjevac iz Ljubuškog, pokršteni musliman fra LOVRO ŠITOVIĆ u svojoj hrvatsko-latinskoj gramatici govori samo o *jeziku hrvatskomu*.⁴⁴

No i oni pisci koji su u svojim hrvatskim djelima upotrebljavali za svoj jezik knjiške nazive »slovinski« ili »ilirski« zapravo ih upotrebljavaju samo kao učene sinonime za narodni naziv hrvatski. To nam posebno izričito potvrđuju oni pisci koji naizmjenično, pa čak i u istom djelu upotrebljavaju oba naziva, ili pak tako da jedan naziv služi samo kao atribut drugoga. Sjetimo se ponovno u vezi s time fra Filipa Grabovca i njegova »Cvita razgovora naroda i jezika *iliričkoga aliti rvackoga*«. Svestrani pisac PAVAO VITEZOVIĆ uz povijesna i književna djela pisao je i djela iz jezikoslovlja. Tako je na latinskom jeziku napisao hrvatski pravopis i gramatiku. Zanimljivo je da je gramatiku nazvao *Grammatica croatica*, a pravopis *Orthographia illyricana*.⁴⁵ Zadarski kanonik IVAN TANZLINGER ZANOTTI (1651.–1732.) član zadarske akademije *degli Incaforiti* (zagrijanih), suvremenik i suradnik Vitezovićev, svoj trojezični rječnik *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* namjenjuje »*slovinskoj hrvatskoj mladosti*« te žali što su Hrvati tako nagrdili tudicama svoj jezik, da »ne umide veće *Hrvat* junak svoju besidu izreći čistim naravskim *slovinskim jezikom*«. ⁴⁶ JURAJ BARAKOVIĆ je svom spjevu dao naslov *Vila Slovinke*, ali u pismu Tomku Mrnaviću kojim zahvaljuje poradi njegove pohvale Vile Slovinke, hvali Mrnavića uspoređujući ga s Markom Marulićem, jer su oba »*hrvatskim jezikom*« pisali »*hrvatske knjige*«. ⁴⁷

Zanimljivi su i indikativni u tom smislu i nazivi tadanjih akademija za njegovanje književnosti, kao i nazivi za odgoj hrvatskog svećeničkog podmlatka

⁴⁰ V. Jagić, n. dj., str. 85.

⁴¹ Na istom mj.

⁴² Isto, str. 86.

⁴³ Na istom mj.

⁴⁴ Na istom mj.

⁴⁵ M. Kombol, n. dj., str. 283.; Leksikon Minerva, Zagreb, 1936., stupac 1507.

⁴⁶ M. Kombol, n. dj., str. 283.

⁴⁷ I. Ostojić, n. dj., str. 112.

u zemlji i inozemstvu. Poznata je u Splitu *Akademiya ilirska alitivan slovinska* (krajem XVIII. st.). U Loretu u Italiji je za odgoj hrvatskih svećenika postojao *Collegium illyricum*, a u Rimu *Academia illyrica*, u Bologni *Collegium Hungarico-illyricum*, a u Beču je za istu svrhu 1624. g. osnovan *Collegium croaticum*.⁴⁸ Glagoljaško sjemenište u Priku kod Omiša (osnovano 1750. g.) nazivali su Sjemenište (Šeminarij) *ilirsko, slovinsko i hrvatsko* već prema tome tko je i kojim jezikom pisao.⁴⁹

Pisci u sjevernoj Hrvatskoj, sjeverno od Kupe i Save do XVII. st. svoj jezik su obično nazivali *slovenski* ili *slovinski*, prema tome da li su bili ekavski kajkavci ili štokavski ikavci, dočim su imenom hrvatskim ti isti pisci nazivali jezik hrvatskih pisaca južno od Kupe. Da se ipak radi o jednom istom jeziku samo o drugačijem izgovoru, svjedoči najbolje JURAJ HABDELIĆ (1609.–1679.) koji svoje *Zrcalo Marijansko posvećuje* »vsem slovenskoga i horvatskoga naroda kršćenikom«, a *Dikcionar ili reči slovenske* izdaje za upotrebu »mladencev horvatskoga i slovenskoga naroda«⁵⁰ upućujući ujedno svoje čitatelje da kome se »horvatski hoće govoriti neka reče mesto lahko-lahko«. No već u XVII. stoljeću pod utjecajem povlačenja hrvatske državnosti na sjever, kao i pod utjecajem djela Vitezovića i Zrinskoga počinju i tamošnji pisci, osobito kajkavci, svoj jezik umjesto slovenskim nazivati njegovim nacionalnim imenom hrvatskim. Tako ga nazivaju IVAN BELOSTENEC (1595.–1675.) u svojim propovijedima i BALTAZAR MILOVEC (1612.–1678.) u svom *Dušnom vrtu*.⁵¹ S vremenom će naziv hrvatski, u kajkavskom obliku *horvatski* prevladati kao oznaka kajkavskog dijalekta, dok će raniji naziv slovinski, ili iskvareno slavonski otada ostati kao lokalna oznaka slavonskog govora, zapravo triju istočnih hrvatskih županija, koje su požarevačkim mirom bile oslobođene od turske vlasti.⁵² U isto doba djelatnici katoličke obnove ili protureformacije, koji rade i na jedinstvenom književnom jeziku za čitavo hrvatsko etničko i jezično područje nazivaju taj jezik ili knjiškim imenom *ilirskim* (Bartol Kašić) ili pak po najraširenijem štokavskom narječju *bošnjačkim* (Jakov Mikalja).

Iz ovog prikaza pojave i upotrebe pokrajinskih naziva za pojedine dijalekte hrvatskog jezika kao i pomicanje nacionalnog hrvatskog imena s juga prema sjeveru, možemo zaključiti da je upotreba i proširenost nacionalnog hrvatskog naziva za jezik hrvatskog naroda bila u mnogome zavisna od cjelokupnosti, odnosno rascjepkanosti hrvatskog područja, kao i o pomicanju središta hrvatske državnosti.

⁴⁸ M. Kombol, n. dj., str. 215.

⁴⁹ O tome potanje u mojoj radnjici: Kako se je zvalo glagoljaško sjemenište u Priku, MARULIĆ, br. 3, Zagreb, 1970., str. 19.–20.

⁵⁰ M. Kombol, n. dj., str. 218.

⁵¹ Isto, str. 219.

⁵² Na istom mj.

Svi do sada izneseni primjeri neprekinuta vjekovnog slijeda upotrebe hrvatskog nacionalnog naziva za hrvatski jezik na čitavom etničkom prostoru Hrvata potječu samo od književnika, povjesnika i jezikoslovaca, dakle od učenih slojeva naroda, koji su uprav zbog svoje učenosti i verziranosti u latinskom kao i u talijanskom jeziku i prenijeli iz tih jezika kao »književne« i nenarodne nazive *slovinski* i *ilirički*. Bilo bi svakako zanimljivo i poučno znati kako je tijekom svoje duge povijesti sam narod, tj. sam seljački puk, pastiri i težaci za koje je starac Milovan pjevao svoj *Razgovor* i fra Josip Banovac pisao svoja *Pripovijedanja* nazivao svoj jezik. No od nepismenih ili vrlo rijetko pismenih (mnogi su češće znali čitati, ali se nisu nikada naučili služiti i pismom) težaka i pastira nisu ostali pisani spomenici. Među takve rijetke spomenike možda bismo mogli ubrojiti pokoji nevjesto klesani natpis na nadgrobnim bilizima, što su ih klesali priprosti »kovači«. Iako tih biliga ima podosta, teško je naići na takav u kojem bi kovač uklesao osim običnih osobnih podataka pokojnika još i podatak o njegovoj nacionalnoj pripadnosti i imenu njegova jezika, iako mi možemo nedvojbeno znati koji je to jezik bio, jer o tome govore sami natpisi, u najvećem broju slučajeva pisani hrvatskom ikavicom. No držim da nećemo mnogo pogriješiti ako se u nedostatku originalnih spomenika iz ruku samih težaka poslužimo spomenicima njihovih priprostih dušobrižnika, popova glagoljaša. Nekad bujna glagoljaška književnost koja je cvjetala na jugu od Kupe, posebno u sjeverozapadnim krajevima Hrvatske, Istri i pripadnim otocima, pod udarom turske sile, te seobe snažnih velikaških rodova, koji su bili mecene (Frankopani) pomalo zamire, i otada glagoljaši, posebno oni pod turskom i mletačkom vlasti, bez škola i potpora bilo od kuda žive sa svojim narodom ne razlikujući se mnogo ni naobrazbom, ni načinom života, pa čak ni nošnjom od svojeg puka,⁵³ kojem su bili duhovni pastiri. A tih se spomenika može podosta naći u našim arhivima. To su matične knjige, ljekaruše, dopisivanja s njihovim nadležnim biskupima, razni računi, zapisi na marginama knjiga koje su još imali ili sami prepisivali. Kako se hrvatski glagoljaši od XVI. stoljeća nadalje sve do druge polovice XVIII. stoljeća kada za njih nisu postojale nikakove škole, kada neki nisu bili čak ni pismeni, pa ni znali dobro čitati,⁵⁴ nisu mnogo razlikovali od puka, smatram da je sasvim umjesno pretpostaviti da oni koji nisu poznavali nijedan drugi jezik osim svojega materinskoga hrvatskog i onoga liturgijskog, koji je također bio već

⁵³ U čl. 100. odredaba splitskog nadbiskupa Sforze Ponzonija donesenih na sinodu poljičkog i radoboljskog klera u Omišu 1620. godine, određuje da ti svećenici ne smiju nositi seljačku odjeću, nego dugu crnu haljinu, a na glavi crni klobuk ili beretu oblu ili na križ, jer se erikovnjacima ne pristoji »klobučić mali po način *dalmatinski* ili *harvaski*«. (VI. Mošin, Poljičke konstitucije iz 1620. i 1688. godine, Radovi Staroslavenskog instituta JAZU, knj. I., Zagreb, 1952., str., 191.)

⁵⁴ O tome govori čl. 12., gl. XXIV. konstitucija dijecezanskog sinoda 1688. g. o glagoljaškom kleru, jer određuje da se i glagoljaški svećenici prije ređenja moraju dati po vještim svećenicima dobro izučiti čitati misal i brevijar. (VI. Mošin, Poljičke konstitucije . . . , str. 196.)

sasvim bliz narodnom govoru, nisu mogli ni svoj jezik nazivati nikako drugačije nego onako kako ga je nazivao i sam seljački puk iz kojeg su oni potekli i među kojima su čitav svoj život proživjeli. To vrijedi posebno za vrijeme prije polovice XVIII. stoljeća, kada se za njih osnivaju glagoljaška sjemeništa (u Zadru i u Priku kod Omiša) pa se nešto podigla i razina njihove naobrazbe i prije nego je na njih i seljačke mase u tom smislu mogao izvršiti neki utjecaj Kačićev Razgovor sa svojim »slovinskim« jezikom i »slovinskim« junacima. Kako su mi arhivski dokumenti glagoljaša nadbiskupije splitske i biskupije makarske najbolje poznati, to ću se i za ovu priliku poslužiti najviše podacima s područja tih dviju biskupija.

Prema podacima XXIV. glave zaključaka dijecezanskog sinoda splitske nadbiskupije iz 1688. g. u nadbiskupiji je tada bilo 36 izvanjskih (tj. izvan grada Splita) župa, a od toga samo njih 8 s latinskim bogoslužnim jezikom, a sve ostale su bile glagoljaške župe, ili kako hrvatska redakcija te glave kaže, *kuratije arvacke*.⁵⁵ Ta glava sadrži posebno zaključke o glagoljaškom kleru, koji se za razliku od svećenstva latinskog bogoslužja, prema bogoslužnom jeziku koji se tada nije mnogo razlikovao od hrvatskog jezika, naziva *rvacki kler*.⁵⁶ U latinskoj redakciji sinodalnih zaključaka hrvatske i župe i hrvatski kler se nazivahu *parochiae Illyricorum* i *clerus illyricus*.⁵⁷ I u jednom službenom dokumentu splitske nadbiskupije iz 1807. godine nazivaju se glagoljaški svećenici »kler šekularski (tj. svjetovni, m. nap.) *arvacki*«. To se spominje, i to dva puta u hrvatskom bosančicom pisanom prijevodu odluke splitskog nadbiskupa Lelija Cipica od 4. II. 1807. g.⁵⁸ U već citiranoj XXIV. gl. o hrvatskom kleru sinodalnih zaključaka od 1688. g. određuje se i to da glagoljaški svećenici imaju prije ređenja dobro naučiti od vještih svećenika čitati književni hrvatski jezik, pod kojim se misli na jezik hrvatskog glagoljaškog bogoslužja. U latinskoj redakciji te odredbe hrvatski se književni jezik naziva »*illyricum literale*«, »*idiomata illyricum*« a u hrvatskom prijevodu te odredbe govori se o *izgovoru harvackomu*, *izgovoru rvacki slovi*.⁵⁹ U sačuvanim dokumentima Arhiva glagoljaškog sjemeništa u Priku kod Omiša, koji se čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu (sign. 49 h 6/1) u zbirci »Poljički dokumenti« nalazimo podatke kako se u dokumentima hrvatskog jezika, pismima što su ih upraviteljima sjemeništa hrvatskim jezikom pisali biskupi i kanonici naizmjenično upotrebljavaju za sjemenište i učenike naziv: slovinski i hrvatski (arvaski, Arvati), u dokumentima koje je pisala nadb. kancelarija talijanskim jezi-

⁵⁵ Isto, str. 194.

⁵⁶ Na istom mj.

⁵⁷ Na istom mj.

⁵⁸ Obiteljski arhiv Arona Roguljića u Docu Donjem (na području biv. kneževine Poljica) br. 22c. Mikrofilmovani snimci tog arhiva pa i tog dokumenta nalaze se u Historijskom arhivu u Splitu.

⁵⁹ VI. Mošin, Poljičke konstitucije . . . , str. 196.

kom upotrebljava se za sjemeništince izraz *chierici illirici*, a u hrvatskom prijevodu tog pisma koje je učinjeno u sjemeništu bosančicom, taj izraz prevodi se za *žakni arvacki*.⁶⁰ U Arhivu makarske biskupije, u svežnju korespondencije biskupa Stjepana Blaškovića s dijecezanskim svećenstvom (sv. 74.) iz god. 1768/69. dva svećenika: don Pavo Ursić, župnik u Brelima i don Jakov Pionović, župnik u Rašćanima, izričito nazivaju svoj jezik hrvatskim, kada pišu biskupu, neka im u buduće piše *hrvatski* da mogu razumjeti.⁶¹

Sudeći prema općenitoj upotrebi u privatnim spisima kao i službenim crkvenim dokumentima naziva *hrvatski kler* za glagoljaško svećenstvo pretpostavljam da su i neki svećenici, koji su uz upise vjenčanja i krštenja u splitskim matičnim knjigama bosančicom, uz svoje ime dodavali i atribut *Harvaćanin*, to radili da označe da su oni svećenici hrvatskoga, a ne latinskoga jezika, iako dopuštam da to može biti i iz drugih pobuda, pa čak i zbog toga da posebno istaknu svoju hrvatsku nacionalnu pripadnost, iako mi se upravo ovo posljednje čini malo vjerojatno, jer u hrvatskom Splitu, gdje je postojao doduše još i kler drugog bogoslužnog jezika, ali su inače i kler i građanstvo bili po narodnosti Hrvati, to nije bilo potrebno posebno isticati.⁶²

Svakako ono bitno što možemo zaključiti iz preostalih dokumenata hrvatskih glagoljaša s obzirom na naziv njihova materinskoga govornoga kao i književnoga crkvenog jezika, jest to da su oni sami do kraja XVIII. stoljeća svoj jezik uvijek nazivali samo narodnim imenom hrvatskim, a sebe i svoje župe su upravo prema tome jeziku, a ne narodnosti, nazivali i oni i službeni crkveni krugovi kler i župe hrvatske. Sudeći prema tome, ne možemo nikako pretpostaviti da bi sam hrvatski puk od kojeg su oni potekli i u kojem su ti svećenici čitav svoj vijek provodili svoj narodni jezik mogao zvati i da ga je zvao ikako drugačije nego svojim narodnim imenom hrvatskim. Imamo o tome i izravnih potvrda i svjedočanstava od strane hrvatskih književnika iz XIX. stoljeća, koji nam svjedoče da su ne samo katolici, nego i grkoistočni stanovnici hrvatskih zemalja sve do druge polovice XIX. stoljeća svoj jezik nazivali samo narodnim imenom hrvatskim.⁶³

Ovu pretpostavku mogli bi nam još potkrijepiti i primjeri iz hrvatske muslimanske tzv. aljamiado književnosti. Ta književnost je upravo bjelodan primjer kako se dolaskom turske vlasti u Bosnu i Hercegovinu mnoštvo hrvatsko-

⁶⁰ Vidi bilj. br. 49.

⁶¹ B. Zelić-Bučan, Nekoliko izvornih svjedočanstava o hrvatskom nazivu hrvatskoga jezika, KOLO, br. 4/1970., str. 483. i bilj. 21. na istoj stranici.

⁶² Ovime donekle korigiram svoje mišljenje o tom atributu uz ime nekih glagoljaških svećenika u splitskim matičnim knjigama, a koje sam iznijela u ranijim svojim kraćim radnjama u KOLU 4/1970., str. 482.-483. i u MARULIĆU 3/1970., str. 19.-20. Ujedno upućujem čitatelja na mišljenje i dokumentaciju u vezi s brojnim takvim atributima širom čitavog hrvatskog etničkog prostora, posebno među Hrvatima u dijaspori koje je iznio Ivan Ostojić (nav. dj., str. 105.-108.).

⁶³ Vidi bilj. 73. i 74.

ga pučanstva pomuslimanilo, ali ne i poturčilo, kako se sasvim nepravilno od strane kršćana nazivala ta promjena vjere. Oni su ostali i nadalje svjesni svojeg podrijetla i svoje pripadnosti hrvatskoj nacionalnoj zajednici, kao što to lijepo jasno kaže MUHAMED HEVAJI USKJUFI iz sela Solina kod Tuzle u svojoj pjesmi »*Ja kauri vama velju*«, kada u jednoj kitici poziva kaure da i oni pređu na Prorokovu vjeru, jer su istog podrijetla i besmislena je među njima borba na osnovu vjerskih razlika:

»Otac jedan, jedan mati
Prvo bi nam valja znati.
Jer (= zašto) ćemo se pasji klati?
Hodte nami vi na viru.«⁶⁴

A Sarajlija HASAN KAIMIJA u pjesmi *O vi Vlasi mletački* koju je spjevao u vrijeme kandijskog rata prijeti Mlečanima što napadaju Hrvate u Bosni, pa im poručuje:

»Nemojte se kladiti,
A Hrvate paliti;
Zato ćete platiti
Kad vam ode Kandija.«⁶⁵

U ovoj pjesmi se ono *Hrvati* koje su Mlečani u Kandijskome ratu napadali i palili odnosi na Hrvate muslimane u turskom pašaluku Bosni, a ne na Hrvate kršćanske vjere, jer su oni bili u tom ratu saveznici Mlečana. Ako su naši muslimanski pjesnici sebe smatrali Hrvatima, kao što proizlazi ne samo iz ovih primjera, nego i iz brojnih primjera atributa Hrvaćanin, Hrvat i sl. koji su Hrvati muslimanske vjere dodavali svojem imenu,⁶⁶ onda su bez sumnje oni i njihov puk za koji su oni pisali na hrvatskom jeziku, i svoj jezik nazivali narodnim imenom hrvatskim, kao što svjedoči i sam naslov »*Hrvatske pjesme*« pjesnika MEHMEDA s kraja XVI. st.⁶⁷

Svi navedeni primjeri u ovom poglavlju upućuju nas na jedan zaključak: I usprkos posvemašnjoj rascjepkanosti hrvatskog etničkog i državnog područja, unatoč iseljavanjima, života pod raznim tuđinskim vlastima, rascjepkanosti ne samo upravno-političke, nego i po vjeri, što je za ono doba bilo od posebnog značenja, nikada nije sasvim ugasnula svijest o pripadnosti hrvatskoj nacionalnoj zajednici, niti je uz uvriježene knjiške nazive *slovinski* i *ilirski*, uz pojavu pokrajinskih imena kao oznaka samo pojedinih narječja i dijalekata hrvatskog

⁶⁴ Pet stoljeća . . . , knj. 10., str. 294.

⁶⁵ Isto, str. 298.

⁶⁶ Iv. Ostojić, n. dj., str. 105.–108.

⁶⁷ Pet stoljeća . . . , knj. 10., str. 286. – Za iscrpniji prikaz muslimanske aljamiado književnosti v. Hrvatska enciklopedija, sv. I., Zagreb, 1941., str. 300.–301.

jezika, među Hrvatima, živjeli oni u ostacima svoje samostalne države ili pod tuđinskom vlašću turskom ili mletačkom, ili pak iseljeni u tuđinu među Austrijance i Mađzare (Gradišće) ikada i igdje prestala kontinuirana i neprestana upotreba i nacionalnog naziva za njihov narodni jezik hrvatski. A svi oni drugi razni nazivi samo su bili lokalni ili knjiški sinonimi za taj narodni naziv hrvatskog jezika. Stoga mi se čini da bi bilo sasvim na mjestu, kada je tome tako, kada prevodimo odnosne odlomke naših hrvatskih pisaca iz latinskog ili talijanskog jezika danas na hrvatski jezik, da ih ne prevodimo *bukvalno*, nego prema njihovu značenju, tj. *illyricus*, *slavo* = hrvatski, kao što su i oni sami činili.

III. *Nesporazum narodnih preporoditelja u XIX. stoljeću*

Upravno-politički posve rasejepkan, a već i duhovno razjedinjen ulazi hrvatski narod u XIX. stoljeće, u vijek narodnosti. Prevladati razjedinjenost i duhovno ujediniti narod kao preduvjet za političko ujedinjenje bio je temeljni zadatak hrvatskog narodnog preporoda. Da bi se taj zadatak mogao ostvariti, trebalo je prije svega završiti ranija pojedinačna nastojanja oko formiranja jedinstvenog književnog jezika. No hrvatski preporoditelji su htjeli postići i više. Osjećajući slabost hrvatskog političkog organizma pritiješnjena između kraljevskog germanizatorskog centralizma i novog velikomadžarskog nacionalizma, trajnu negativnu komponentu periferičnosti na krajnjem istočnom rubu zapadne europske kulture, oni su htjeli premostiti povijesni jaz i ojačati svoje nacionalno biće prislanjanjem uz srodnike na slavenskom jugu. Poradi toga je i jedinstveni književni jezik koji su htjeli oformiti kao zajednički za sve Hrvate trebao ujedno biti i zajednički književni jezik za sve Južne Slavene. Da bi bio lakše prihvatljiv većini Južnih Slavena, pošli su tragom pisaca katoličke obnove i odabrali narječje najjače konvergencije, novoštokavski ijekavski govor, koji su već i ranije pojedinačno prihvaćali i pisci drugih dijalekata. I ime mu je trebalo izražavati jedinstvenost i biti prihvatljivo svima, pa su se oslonili na povijesnu zabludu o slavenstvu starih Ilira i taj književni jezik nazvali *ilirskim*. To ilirsko ime nadjenuli su i novinama i ustanovama: Matici i čitaonicama.

Ovo ilirstvo hrvatskih preporoditelja sadržajno se bitno razlikuje od dotadanje povremene pojedinačne upotrebe tog imena. Do tada su književnici i zikoslovci pod ilirskim podrazumijevali samo hrvatski jezik, ili barem samo štokavsko narječje za razliku od kajkavskog govora. (Katančić: slavno-ilirički izgovora bosanskoga.) Odsada naziv ilirski treba da označi ne samo hrvatski nego i zajednički jezik svih Južnih Slavena. Tek u internim hrvatskim relacijama to je ime ponekad bilo sinonim za štokavski govor nasuprot *horvatskome* kajkavskom govoru.

(Svršit će se.)

DRUŠTVO KNJIŽEVNIKA HRVATSKE ODREKLO SE NOVOSADSKOG DOGOVORA

Upravni odbor podržava Izjavu kojom se Matica hrvatska odriče takozvanog Novosadskog dogovora. Taj dogovor čak ni u času nastanka nije odražavao zbiljsko stanje stvari, nego je hrvatskom književnom jeziku nametnuo razvoj protivan njegovoj višestoljetnoj tradiciji. Osim toga, taj je dogovor i u samom tekstu, a posebno u svakodnevnoj primjeni, izrazito štetio onom pojmu književnog jezika koji se u nas Hrvata izgrađuje još od preporoda. Zbog svega toga postao je simbol nelagode, nametanja i prisile. Upravni odbor DKH u cijelosti prihvaća i podržava izjavu Matice hrvatske i Hrvatskog filološkog društva. Prihvaćajući istodobno i predložena pravopisna načela, DKH ovlašćuje svoje članove, koji se nalaze u spomenutoj pravopisnoj komisiji da se zalažu za njihovo što brže i dosljednije oživotvorenje.

Zagreb, 1. 7. 1971.

Upravni odbor
Društva književnika Hrvatske

O NESVRŠENIM GLAGOLIMA TIPa DOTJECATI

Živko Bjelanović

Nesvršeni glagoli: *dòtjecati, ìstjecati, nàtjecati, òptjecati, òtjecati, pòtjecati, prètjecati, prítjecati, proìstjecati, stjècati, ùtjecati* i *zàtjecati* svojevrsan su problem u hrvatskom jeziku. Ti isti glagoli mogu u središnjem slogu imati umjesto *je* i samoglasnik *i*: *dòticati, ìsticati, nàticati, prèticati*, itd. Ekavci ne kažu ni *istecati*, ni *natecati*, ni *pretecati*. U Ristić-Kangrginu rječniku¹ u kojem su riječi pisane samo ekavski nijedan od ovih glagola nema svoju ekavsku formu, postoje samo glagoli *doticati, isticati, naticati, preticati, oticati, proticati*, itd. Zato i roman *Na Drini Čuprija*, napisan, kao što je poznato, ekavski, već u prvoj rečenici ima jedan od ovih glagola: »Većim delom svoga toka reka Drina *protiče* kroz tesne gudure između strmih planina...«²

Glagoli *dotjecati, istjecati*, odnosno *doticati, isticati* i svi iz tih skupina ne bi bili, osim toga, onoliko zanimljivi koliko jesu da se javljaju u ova naša dva književna izgovora onako kako se javljaju i neki drugi jezični elementi (*je – e, opći – opšti, uvjet – uslov*), tj. oštro podijeljeni granicom standardizaci-

¹ Ristić-Kangrga: Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika, II deo, Beograd, 1928.

² Ivo Andrić: *Na Drini Čuprija*, Mladost, Zagreb, 1962.